

Psychologické pasti záchranářství

Mgr. Daniel Štrobl

V průběhu srpna a září měla řada psychologů možnost působit při záchranných a posléze likvidačních pracích spojených s katastrofálními povodněmi, které postihly Čechy v týdnu od 12. do 18. srpna 2002. Přestože nás, příslušníky pomáhající profese, samozřejmě většinou zajímá psychický stav obětí, následující článek je zaměřen na ty, kteří vstupují do katastrofy jaksi z druhé strany, nikoli z pozice ubohé oběti, ale naopak přijíždějí na pomyslných bílých koních a s tasenými meči, či pomocí magických slov zachraňují ubohé, trpící a nevinné. Svůj článek tedy hodlám věnovat spíše introspektivnímu zpracování vlastních prožitků, pocitů, postřehů a zkušeností, které se během povodní dostavily a to především těch, jež máme sklony potlačovat, vytěšňovat či různě racionalizovat.

Chceme-li jakkoli popsat osobnost záchranáře, tedy i psychologa specializovaného na práci s oběťmi katastrof, musíme si položit otázku, jací lidé se o tento druh profese zajímají a kdo jsou ti, jež ji nakonec vykonávají. Ačkoli by se mohlo zdát, že se obě skupiny prolínají, v praxi tomu tak není. Například hasič nebo voják není povolání samo o sobě. Oba pojmy jsou příliš obecné a nutnost specializace znamená, že mezi záchranáři jsou řidiči, technici, spojaři, chemici a celá řada dalších specialistů na daný obor. Z toho vyplývá fakt, že ne každý záchranář je člověk, který vnímá své povolání jako poslání, ne každý vstupuje do řad záchranných sborů pro to, aby byl tzv. "čistým" záchranářem. Je nutné si uvědomit, že motivy pro tuto práci mohou být značně prozaické. Možnost služebního bytu, sociální zabezpečení, či pouze nedostatek jiných pracovních míst v příslušném regionu. Toto základní rozlišení je nutné, abychom si předem ujasnili, že následující řádky budou převážně o tzv. "čistých" záchranářích, tedy o lidech, kteří si tuto profesi vybrali právě pro to, aby mohli být nasazeni v mezních situacích.

Tedy, kdo jsou ti, kteří si dobrovolně volí povolání, při kterém mohou být ohrožováni na zdraví a životě či dokonce nacházejí smysl svého života v zachraňování obětí přírodních nebo technologických katastrof?

Abychom mohli nalézt na takto složité otázky alespoň rámcové odpovědi, musíme si předem ujasnit, o co v katastrofě jde. Ať již hovoříme o požárech, povodních, technologických haváriích, teroristických útocích či válkách, společným jmenovatelem všech pohrom je destrukce. Zkáza majetku, ekosystému či dokonce lidských životů. Tato destrukce je sama o sobě magnetická. Ať se nám to líbí či nikoli, všichni jsme živelnou či člověkem způsobenou pohromou nějak osloveni. Hledat důkazy tohoto tvrzení je bezpředmětné. Stačí si zjistit sledovanost televizních povodňových zpravodajství či přenosů z loňského záříjového útoku na americká velkoměsta, abychom si mohli být jisti, že pohled na destrukci jedince fascinuje. Kdo navíc viděl ony davy povodňových turistů v Praze či jinde v zasažené oblasti, dá mi jistě za pravdu. Ano, můžeme hledat řadu lapidárních vysvětlení v tom smyslu, že lidé chtějí být informováni nebo se na vlastní oči přesvědčit o rozsahu škod, nicméně stále cítíme, že toto kognitivní vysvětlení je poněkud nedostačující a svědčí spíše o naší nechuti studovat sami sebe hlouběji, než o snaze získat odpověď na to, proč jsme pohledem na běsnící živly tolik přitahováni.

Je zřejmé, že destruktivní povaha katastrofy rezonuje s našimi velmi hlubínými procesy, především s naší agresí. Freud pod dojmem První světové války upravil svou teorii libida a zapracoval do svého myšlenkového schématu pud smrti, neboli Thanatos. Lidskou agresí a destruktivitu vysvětloval jako výsledek boje mezi libidem respektive Erotem a pudem smrti, který se snaží každou živou buňku organismu převést do anorganického stavu. Erotu se sice nikdy nepodaří nad Thanatem zvítězit, avšak dosáhne alespoň jeho vyvedení ven a obrácení agrese proti vnějším objektům. (Freud, 1924) Katastrofa sama o sobě je tedy jakýmsi symbolickým vyjádřením tohoto boje, jenž lze též vnímat jako onen nesmrtelný zápas dobra se zlem. Tím, že záchranář bojuje s katastrofou, nevědomě se tak stává spojencem svého pudu života, Erotu, sám jej svou osobou personifikuje, a tak externalizuje podobný

zápas, jaký probíhá uvnitř nej samotného. Při zdolávání živlu či následků pohromy je jistá míra agrese, tedy transformovaného pudu smrti, vždy přítomna. Záchranář se tedy utkává s destrukcí pomocí své vlastní destruktivity. V pravém slova smyslu ničí ničení, eliminuje proces eliminace, poráží zlo jiným zlem, které dostává do služeb dobra, tedy života a slasti.

Náš vnitřní boj mezi Erotem a Thanatem nikdy nekončí, libidu se daří sjednávat jen částečné ústupky, přičemž požadavky pudu smrti se opakovaně objevují. Pokud je ono přiměřené příliš vratké a slast pocházející od pudu smrti lákavá, je třeba nabízet stále silnější a častější možnost vybití. To může být v důsledku značně nebezpečné a hlavně neúnosné pro Nadjá, které zdvihá svůj kárající prst. Zatímco při destrukci jde jednoznačně o ničení a v konečném důsledku o zabití bližního, expanzivní a agresivní aktivity nemusí být nutně bolestivé či zraňující, nýbrž mj. stupňující rozkoš. (Thoma a Kachele, 1985) Aby bylo tedy všem složkám osobnosti učiněno zadost, je nezbytné převést hromadící se agresi k co nejméně destruktivním účelům. Tak jako dochází k odvedení zakázaných sexuálních pudových sil od sexuálních cílů k cílům novým, je zřejmé, že podobný proces sublimace probíhá i v případě agrese a destruktivity. Silové profese (záchranář, hasič, voják apod.) toho mohou být dobrým příkladem.

Dalším faktorem, který nepochybně hraje v osobnostech záchranářů a samozřejmě i psychologů pracujících s oběťmi katastrof nezastupitelnou roli, je hledání a touha po dosažení objektního vztahu. Ideální objektní vztah, tedy vztah k celým objektům je v lidském životě spíše vzácností, ve skutečnosti nejsme vždy schopni integrovat minulé zážitky s danou osobou do jednotícího rámce, kterým by nebyla jistota, ale bezpečí a důvěra. Tím, že v těchto "částečných" objektních vztazích jsme závislí na okamžitém zrcadlení, jsme neustále vystaveni hrozbě frustrace, před kterou pak utíkáme do jakékoli déledobější i kratší aktivity, která je naplněna heroicky náročným hledáním nepochybného jádra, od něhož by se odvíjel smysl všeho života. Hledání "svatého Grálu" přinášejícího vysvobození z muk a život věčný. Právě v situacích hromadných katastrof prožívá záchranář onu šťastnou iluzi, že nyní má vše smysl, jeho život probíhá přesně tak jak má, ono pomyslné jádro je nalezeno a včerejší, tolik silná frustrace z nenaplněných tužeb a očekávání je jakoby kouzelným proutkem odváta do zapomnění. V symbolické rovině je katastrofa problémem, s kterým se potýkáme a náš zápas s ním, je naší snahou o minimalizaci škod a uvedení vnější reality do stavu nikoli před pohromou, ale do situace, jež bude kvalitativně lepší, než byla dřív. To velmi silně rezonuje s našimi touhami po klimaxu a definitivní úlevě. Jakoby velká voda odnesla kromě hmotných statků i naše strasti. Očekávání světa po povodni je blízké biblickému vyprávění o potopě světa. Právě zde, v této mýtické rovině je možné najít zdůvodnění těch velmi silně potlačovaných pocitů, které zažívala řada svědků letošních záplav a jež se nesly v duchu "stále té vody není dost". To nebyla touha po zkáze, ale naopak přání po silném a rázném odplavení všeho "zlého a zkaženého", spojené s vidinou konečného smíření, nadějeplné duhy a nového, lepšího života.

Reálná hrozba spojená s katastrofou zastíní naše vlastní "směšné" problémy. Vnější objekty načas ovládnou scénu. (Mahler, 2002) Katastrofa o boj s ní má ohromnou schopnost nabídnout veliké projekční plátno pro celou řadu našich nevyřízených účtů a symbolicky se stát terčem pro naši agresi. A tak si můžeme právě dlouho ukládanou zlost z nenaplněných tužeb a očekávání bojem s živlem vybit, a dokonce toto naše, byť skrytě, přesto však agresivní chování bude okolím vděčně přijato a Nadjá nebude mít důvod k represivním krokům. Jeho vliv bude zpočívá snad jen v důkladném uložení těchto našich zkrutých motivů hluboce do nevědomí tak, aby nemohly ohrozit naše narcistické zdání o vlastní dokonalosti, statečnosti a altruismu.

Tento stav podtrhuje i paradoxně příjemné omezení intelektuální práce. Zatímco v běžném životě jsme unavováni a deptáni úvahami typu "co by", "kdy by", "jak by" apod., během záchraných prací je jedinec podobných unavujících a frustrujících dilemat ušetřen. Věci se řeší teď, hned a na místě, na výběr jsou pouze dvě možnosti, rozhodnutí správné versus nesprávné. I když nijak nezlehčujeme fakt zodpovědnosti, který na záchranářích leží, je třeba si uvědomit, že v dané chvíli, až na extrémní případy, není tento pocit nijak silně prožíván. Kromě toho, používají se postupy, jež jsou předem nacvičeny a improvizace, kde by se mohla akademická úvaha objevit, je spíše na překážku a každý profesionál se jí snaží maximálně vyhnout. K tomu všemu je třeba přidat faktor stresu, který spouští řadu fyziologických procesů, jež profesionálům nejen pomáhají, ale jsou ve většině případů i pozitivně prožívány. Ona nažhavenost a nabuzenost, prahnutí po akci to vše má nyní možnost být vybito.

Velmi významným momentem při záchranářské práci je vztah k obětem V tom je obsažena, kromě soucitu, empatie atd. i moc *sui generis*. I zde silně ožívá touha po ideálním objektním vztahu. O co větší je neštěstí, které oběti postihne, o to větší je míra potence, kterou záchranář zažívá. Čím

bezmocnější oběť, tím lepší objekt pro obsazení našich přání. Chabá obrana tohoto objektu vzepřít se naší moci podporuje uspokojení našich objektních vztahových potřeb. Infantilní omnipotence v katastrofě znovu ožívá. Onen gestalt, plocha, má znovu charakter primárního prostředí, které je závislé na naší vůli a to se nám samozřejmě velmi líbí. Problémy, s kterými se postižené obyvatelstvo potýká a jež jsou nad rámec jeho možností zvládnání, představují pro profesionály naopak výzvu, utvrzení jejich důležitosti i pocitu nadřazenosti nad ostatními. Stavby nouze doslova vyzdvihují záchranáře do jakýchsi magických výšin, a tak, byť ustálené spojení hovoří o problémech, které se valí **na** naši hlavu, tyto situace **pod** našima nohama paradoxně budují jakýsi piedestal, z kterého můžeme na bezmocné oběti s odhodlaným výrazem ve tváři shlížet. Snad málokdo bude pochybovat o tom, jak je pocit moci slastný a bylo by hloupé ty, kteří tyto stavy zažívají, jakkoli kritizovat. Problémem nicméně zůstává způsob, jakým s touto mocí naložíme. Škála možností je nebývale široká od prostého odmítnutí moci, kdy Nadjá vydá ostrý zákaz s touto možností jakkoli operovat, což se v praxi projeví bezradností, odkázaností na "povely shora" a v krajním případě až selháním, přes její účelné využití a přijetí odpovědnosti až po zneužití, kdy zvítězí hrubé libidinózní faktory, bez toho, aniž by byly Nadjá jakkoli korigovány.

Postoj záchranáře ke katastrofě je tedy nutně ambivalentní. Na jedné straně cítí přirozený soucit s těmi, jichž se neštěstí přímo dotklo, v mezních situacích může zažívat strach, zlost či smutek, tedy emoce, které jsou obdobné, jako u primárních obětí, na straně druhé však je sám jedincem zmítaným svými vlastními nevědomými pohnutkami, s kterými katastrofa může velmi dobře ladit. Profesionál, a tím se myslí i psycholog provádějící krizovou intervenci obětí, vstupuje na scénu z pozice silného, odvážného a rozhodného hrdiny, nezatíženého osobní ztrátou či utrpením, který si právě během záchranných prací mnohem více než jindy uvědomuje svou hodnotu, intenzivně cítí naplnění ve své práci a v neposlední řadě se mu dostává pozitivní a zcela jedinečné zpětné vazby od postiženého obyvatelstva, které jej zahrne obdivem, úctou a vděčností.

Je velmi těžké této lákavé nabídce nepodlehnout. Problémem zpravidla nebývá odmítnutí akce, ale naopak tendence být v těchto situacích fyzicky přítomen, zažívat mezní situace a v neposlední řadě i provádět riskantní chování, které nebývá vedeno jen hrdinskými pohnutkami, ale též zcela nevědomými faktory, které zkreslí vnímání reality na množství objektů, s nimiž je možné a velmi lákavé ze své pozice manipulovat a tím si krátkodobě "odpočinout" od tlaků svého vnitřního světa, či dokonce získat ilusi o tom, že včerejší problémy jsou dneškem vyřešeny. Faktem však zůstává, že vývoj událostí v externí realitě zpravidla k žádnému klimaxu a definitivní úlevě nevede. (Mahler, 2002) Výzkum těchto "postranních" motivů, které profesionály k výkonu jejich povolání vedou, jejich nedevalvující, předem nekritizující, avšak opatrné přijetí je úkolem hlubinné psychologie. Zhodnocení a otevřená diskuze o převážně nevědomých aspektech psychoterapeutické práce a krizové intervence v situacích hromadných katastrof je pak nutnou součástí odborného vzdělávání těch, kteří se k výkonu této oblasti psychologie hlásí.

Literatura:

- Strnad, V.: O "vyděračské" povaze lásky. Revue psychoanalytická psychoterapie, IV ročník, No I. CSPAP, léto 2002*
- Thoma, H., Kachele, H.: Lehrbuch der psychoanalytischen Therapie. Springer - Verlag Berlin, Heidelberg 1985, česky 1992*
- Freud, S (1924): Mimo princip slasti. Sebrané spisy Sigmunda Freuda, sv. Psychoanalytické nakladatelství, Praha 1998*
- Mahler, M.: Vnitřní realita sebevražedného teroru. Revue psychoanalytická psychoterapie, III. ročník, No II, CSPAP, zima 2002*